

Spatial assessment of spontaneous settlements in connection with the living structure of residents (Case Study: Northern Zone Settlements in Tabriz)

Maryam Soleimani - Department of Architecture and Urbanism, Tabriz Islamic Art University, Tabriz, Iran.

Minou Gharehbaglou¹ - Department of Architecture and Urbanism, Tabriz Islamic Art University, Tabriz, Iran.

Received: 24 October 2020 Accepted: 18 February 2021

Highlights

- The residence of informal settlements in the northern part of Tabriz is affected by the legitimate structures and signification of the region.
- In their social life, marginalized residents do not pay much attention to the rules set by the upstream planners.
- Marginalized residents reproduce the structures of domination in line with their legitimate and implicit structures so that their residence is in line with local values and implications.

Extended abstract

Introduction: A particular factor effective in the spontaneous settlements in suburban areas is the behavioral patterns in the residents' lives and relevant daily activities that could affect the shape of housing. Consideration of the life structure and its effect on the formation of the architecture are topics that have been addressed by various thinkers in fields such as culture and environmental psychology. It is essential to attend to the set of values and meanings of human behavior, viewed as local culture, and the realization of traditions. This process provides a criterion in the construction of spontaneous settlements in marginalized areas. This study investigated and identified the physical patterns of spontaneous settlements and their construction strategies with respect to the lifestyles adopted by the inhabitants of the suburban areas in the northern parts of the city of Tabriz, Iran. In these areas, the residents seem to form the features of the residences according to their local culture rather than the regulations and urban plans.

Theoretical Framework: Many policies proposed to improve the conditions of informal settlements have ignored the structure of life, which has led them to neglect residents' lifestyles and attempt to impose renovation plans with top-down approaches. Despite the abundance of research, there are more fundamental questions about the residents' hidden layers faced during their lives. Most of the reviews of research on marginal housing have disregarded the residents' life structure. This study investigates how the physical patterns of spontaneous settlements take shape with respect to the inhabitants' lifestyle in suburban areas of the northern parts of Tabriz. Some of the most sophisticated studies conducted in the field include the research by Abrams (1964) and Turner (1967), focused on the participation of residents and their autonomy in the process of improvement and empowerment besides critical views of the destruction and displacement of the suburbs. To proceed with these studies, various conferences and meetings were held between 1996 and 1999 to discuss the empowerment of the poor in the suburbs in order to increase the efficiency of urban development. In addition, different dimensions of informal settlement were addressed in the adopted approaches, in which issues such as economic development, culture, social capital, and security were examined (Hashas 2005, Paul 2017, Petter et al. 2007, Tsenkova 2009, Fernandes 2001, Pugh 2000). Along with the expansion of studies on the culture of marginalization and validation of the structures of local communities, field research needed to be conducted, exemplified by Young and Wilmot (1957), Ganz (1962), and Suttles (1974). Focused on the distinction of the culture of marginalization from the urban culture,

1 Responsible author: M.gharehbaglou@tabriziau.ac.ir

these studies have demonstrated that marginalized people define a lifestyle framework with self-assessment criteria, and always strive for social cohesion and protection of internal security.

Methodology: The approach adopted in this research is a qualitative one developed by grounded theory. For selection of the sample, the purposeful sampling method was used with the greatest variety, and semi-structured interviews, observations, and planned samplings were utilized for data collection. In the research sample, forty residents of the examined areas participated, and thirty sample houses were studied.

Results and Discussion: The results demonstrate that the organization of spaces and the physical pattern of spontaneous settlements have been more dependent on legitimate and semantic structures than on signification or domination. In this process, the characteristics of residents' lives and the physical shape system of the environment in regard to these structures have affected the environmental components, such as neighborhood presence, physical flexibility and adaptability, physical scalability, integration of living space and work, outdoor viability, and widespread housing.

Conclusion: The analysis of the findings demonstrates that the sense of dwelling is more dependent in informal settlements on autonomous patterns to maintain significant legitimate structures than on practical ones (pertaining to extrinsic biological aspects), and the residents always try to protect their existential security as social agents. They can validate structures that respond to all kinds of real perception (concerning intrinsic value aspects). These categories are essential items that should be taken into account in the design and improvement of suburban areas to align the body with the residents' lifestyle. This factor can indirectly lead to a sense of belonging and sustainable settlement in these areas. Therefore, the planners must improve the physical-biological aspect as a priority to promote these areas according to the local value structures, so that the residents can improve their residential structures under legitimate and significant structures in their social lives in a self-organizing process, in which reference is made to consideration of changeable, adaptable, and flexible housing.

Keywords: Spontaneous Settlement, Structure of Social Life, Physical Pattern, Tabriz.

Acknowledgement: This paper has been extracted from the corresponding author's PhD dissertation on Islamic Architecture, which is in progress under the supervision of the second author at Tabriz Islamic Art University, Iran and with the spiritual and financial support of Iran National Science Foundation (INSF).

Citation: Soleimani, M., Gharehbaglou, M. (2021) Spatial assessment of spontaneous settlements in connection with the living structure of residents (Case Study: Northern Zone Settlements in Tabriz), *Motaleate Shahri*, 10(40), 119–132. doi: 10.34785/J011.2021.115/Jms.2021.132.

Copyrights:

Copyright for this article is retained by the author(s), with publication rights granted to Motaleate Shahri. This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0>), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

ارزیابی کالبد سکونتگاه‌های خودانگیخته در پیوند با ساختار زندگی ساکنین نمونه مورد مطالعه: سکونتگاه‌های پهنه شمالی شهر تبریز

مریم سلیمانی - دانش‌آموخته دکترا معماری، گروه معماری، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه هنر اسلامی تبریز، تبریز، ایران.
مینو قره‌بگلو^۱ - استاد، گروه معماری، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه هنر اسلامی تبریز، تبریز، ایران..

تاریخ دریافت: ۰۳ آبان ۱۳۹۹ تاریخ پذیرش: ۳۰ بهمن ۱۳۹۹

چکیده

یکی از عوامل تعیین کننده در سکونتگاه‌های خودانگیخته مناطق حاشیه نشین، الگوهای رفتاری در جریان زندگی ساکنین و فعالیت‌های روزمره وابسته به آن است که بر شکل سکونت تأثیرگذار خواهد بود. هدف پژوهش حاضر واکاوی و شناسایی الگوی کالبدی سکونتگاه‌های خودانگیخته و راهبردهای براساخت آن در پیوند با شیوه زندگی ساکنین مناطق حاشیه نشین پهنه شمالی شهر تبریز است. رویکرد مدنظر این پژوهش کیفی بوده و با روش نظریه زمینه‌ای انجام شده است. در این پژوهش برای انتخاب نمونه‌ها از روش نمونه‌گیری هدفمند با بیشترین تنوع و برای گردآوری داده‌ها از مصاحبه نیمه‌ساخت یافته، مشاهده و برداشت‌های پلانی استفاده شده است. در نمونه پژوهش، ۴۰ نفر از ساکنین این مناطق مشارکت داشته‌اند و تعداد ۳۰ نمونه از خانه‌ها مورد ارزیابی قرار گرفتند. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که ساماندهی فضاها و الگوی کالبدی سکونتگاه‌های خودانگیخته در رابطه با سه ساختار مشروع، معنا و سلطه بیشتر تابع ساختارهای مشروع و معنایی بوده است. در این روند ویژگی‌های زندگی ساکنین و سیستم شکل‌گیری کالبدی محیط در رابطه با این ساختارها بر مولفه‌های محیطی چون حضورپذیری کودکان و ایجاد قرارگاه اجتماعی در محله، انعطاف‌پذیری و تطبیق‌پذیری کالبد، بسط‌پذیری کالبدی در سکونت گسترده (اشاره به همزیستی نسل‌ها)، ادغام‌پذیری فضای زیستی و کار، افزایش زیست‌پذیری فضای باز و توجه به محریمیت و ارزش‌های مذهبی (حجاب، مراسمات و...) اشاره داشته‌اند. این مقولات از جمله موارد ضروری است که می‌بایست در طراحی و بهسازی مناطق حاشیه‌نشین بدان اهتمام داشت تا بتوان کالبد را در همسویی با شکل زندگی ساکنین قرار داد؛ فرایندی که منجر به پایداری و انس با مکان نیز خواهد شد.

واژگان کلیدی: سکونتگاه خودانگیخته، ساختار زندگی اجتماعی، الگوی کالبدی، تبریز.

نکات برجسته

- سکونت سکونتگاه‌های غیررسمی در شمال تبریز متاثر از ساختارها و دلالت‌های مشروع منطقه است.
- حاشیه‌نشینان در زندگی اجتماعی خود توجه چندانی به قوانین وضع شده توسط برنامه‌ریزان بالادستی ندارند.
- ساکنان حاشیه‌نشین ساختارهای سلطه را در راستای ساختارهای مشروع و ضمنی خود بازتولید می‌کنند تا سکونت آنها با ارزش‌ها و مفاهیم محلی مطابقت داشته باشد.

۱. مقدمه

توجه به الگوی رفتاری در جریان زندگی و تأثیرگذاری آن در شکل‌گیری کالبد معماری، مباحثی هستند که اندیشمندان مختلف در حوزه‌هایی چون فرهنگ و معماری (Hayward, 1975) و روان‌شناسی محیط (Canter, 1971; Gifford, 2007)، بدان پرداخته‌اند. در این مطالعات، راپاپورت در حوزه فرهنگ و معماری، احراز حس مکان را بر مبنای رابطه‌ی میان مسکن و هویت ساکنین تعریف می‌کند و عقیده دارد نظم فضایی، بیانگر ساحتی از نظم اجتماعی- فرهنگی است که باعث تعادل و سازگاری با محیط می‌شود (Rapaport, 2005, p. 12). شرایطی که در آن مجموعه ارزش‌ها و معانی رفتارهای انسان در غالب فرهنگ خانه و احراز سنت‌ها اهمیت می‌یابد (Ilka, et al., 2015). روندی که در ساخت سکونتگاه‌های خودانگیخته مناطق حاشیه‌نشین نیز ملاک عمل قرار می‌گیرد و در آن خصوصیات مکان بیش از آن که در رابطه با ویژگی‌های کالبدی شکل بگیرد، در رابطه با سازوکار فعالیتی ساکنین در جهت جریان زندگی و الگوهای رفتاری، معین می‌شود. در این رابطه، پیران عقیده دارد، حاشیه‌نشینی راه‌حل خودجوشی به وسیله ساکنین است که توانسته عاقلانه معضل مسکن و سکونت را بدون امید به دیگری و به‌ویژه نهادهای رسمی و با اتکا به فرهنگ درون محلی حل کند (Piran, 1997). این در حالی است که بسیاری از سیاست‌گذاری‌ها به منظور بهسازی این مناطق، پارامترهای فرهنگی، اجتماعی و در نهایت شیوه زندگی ساکنین را نادیده گرفته و سعی در تحمیل برنامه‌های نوسازی با رویکردی از بالا به پایین داشته‌اند (Barati, Kakavand, 2013). در این رابطه اگرچه پژوهش‌های مختلفی سکونتگاه‌های غیررسمی را در ابعاد مختلف چون امنیت اجتماعی (Sarvestani, Zivari, Hadipour, 2015; ShariatiManesh, 1997; Javaheripour, 2003)، (Rezaei, et al., 2015)، جامعه‌شناختی (Ebrahimzadeh, Seidi, 2012; Hadizadeh Bazaz, 2003) و تحلیل‌های سیاست مسکن (Gharkhlou, et al., 2012; Mohammadzadeh, Bakhshudeh, 2012; Bradaran, et al., 2017) مورد مطالعه قرار داده‌اند، اما سئوالات اساسی‌تری پیرامون لایه‌های پنهان سکونتی این ساکنین در جریان ساختارهای واقع در زندگی‌شان وجود دارد که کمتر بدان پرداخته شده و بیشتر سیاست‌های تحلیلی مسکن بدون توجه به شیوه زندگی ساکنین، مورد توجه بوده‌اند؛ بنابراین لزوم توجه به این موضوع ضرورت می‌یابد. ارزیابی بسیاری از طرح‌های توسعه نشان داده‌اند که اثرگذاری این طرح‌ها به دلیل عدم همسویی با جریان زندگی ساکنین، توفیق چندانی در بهبود محیط سکونتی آنها ایجاد نکرده و اغلب ساکنین خواستار بازگشت به مکان قبلی بوده‌اند (Annabestani, Akbari, 2012). از این رو با توجه به نقش خرده فرهنگ‌ها در جریان زندگی اجتماعات محلی در حفظ پایداری و توسعه محله‌ای، مهمترین چیزی که در برنامه‌ریزی توانمندسازی منطقه‌ای در اولویت قرار می‌گیرد، به کارگیری ساختارهایی نظام‌مند برای همسویی با جریان زندگی ساکنین است. در این رابطه از آنجا که ساکنین سکونتگاه‌های غیررسمی اغلب سکونتی خودمختار دارند و توسعه این سکونتگاه‌ها همواره تابعی از فرایند ارگانیک درون‌زا مانند ارزش‌های درون محلی، مذهب، فرهنگ، نژاد و... است (Sheykhi, 2002)، لازم است فرایند شکل‌گیری خودانگیخته کالبد این سکونتگاه

ها را برای بهسازی این مناطق در رابطه با ساختار زندگی ساکنین مورد ارزیابی و پیگیری قرار داد. از همین رو این پژوهش قصد دارد، الگوی کالبدی سکونتگاه‌های خودانگیخته مناطق حاشیه‌نشین تبریز را بر مبنای الگوی رفتاری ساکنین در جریان زندگی آنها واکاوی نماید؛ تا از این طریق بتواند مبنایی برای طراحی بومی و توانمندسازی این مناطق همسو با شکل زندگی ساکنین ارائه دهد. توجه به معماری سکونتگاه‌های غیررسمی در پیوند با ساختار زندگی ساکنین می‌تواند موجب برآورد نیازهای واقعی آنها در ساماندهی سکونتگاه و افزایش سطح رضایت‌مندی باشد. در این راستا پرسش‌های محوری بر چگونگی شکل‌گیری کالبد خانه‌ها و سیر ارزشگذاری فضاها در پیوند با الگوهای شاخص رفتاری در جریان ساختار زندگی ساکنین مناطق حاشیه‌نشین تبریز استوار است.

۲. چارچوب نظری

مطابق با مطالعات شکل زندگی و ابعاد فرهنگی حاکم بر آن که می‌تواند بر حس مکان تأثیرگذار باشد (Rapaport, 1988)، ازجمله مسائل مهمی است که در مناطق حاشیه‌نشین از اهمیت بسزایی برخوردار است و می‌تواند در ابعاد مختلف مورد بررسی قرار گیرد. در این روند مطالعات مختلف (Rafiyani, 2003; Zanganeh, et al., 2014) نشان می‌دهند، حس تعلق مکانی با توجه به ساختار درون محلی زندگی ساکنین سکونتگاه‌های غیررسمی می‌تواند با امنیت روانی در احراز هویت، سرمایه اجتماعی و فرهنگی ساکنین پیوند یابد. در این رابطه توانمندسازی ساکنین در شرایط مختلف سکونتی، از جمله عواملی بوده است که پژوهشگرانی چون ایراندوست (Irandoost, 2007) بدان اشاره کرده‌اند و آن را اقدامی به منظور تقویت استقلال و خودتعیین‌گری ساکنین حاشیه‌نشین برای احراز هویت دانسته‌اند. بحث احراز هویت ساکنین در سکونت و در نتیجه دستیابی به امنیت روانی از جمله مقوله‌های مهمی بوده است که بسیاری از پژوهشگران (Fernandes, 2010; Winayantia and Lang, 2004; Kiddle, 2001) بدان اشاره کرده‌اند و آن را جزو عوامل تأثیرگذار بر حس تعلق مکانی در سکونتگاه‌های غیررسمی دانسته‌اند. ازجمله مزایای بهسازی و توانمندسازی مناطق حاشیه‌نشین، حفظ ساختار اجتماعی- فرهنگی ساکنین و کاهش پیامدهای منفی ناشی از تخریب و اسکان مجدد این مناطق است (Irandoost, 2007). در این مسیر، یکی از پیشروترین مطالعات در این زمینه، پژوهش افرادی چون آبرامز و ترنز^۱ است که در آن بر مشارکت ساکنین و خودمختاری آنها در فرایند بهسازی و توانمندسازی مناطق تأکید می‌کنند. تأکید بر سرمایه اجتماعی و فرهنگی که در جریان آموزش‌های رسمی و خانوادگی در فرایند جامعه‌پذیری شکل می‌گیرد، زمینه افزایش روح جمعی در ساکنان آن مکان را فراهم می‌کند (P. Bourdieu 1986). در این رابطه اساس پیوندهای اجتماعی و گسترده‌ی شبکه‌ی اجتماعی دربرگیرنده پیوندهای ذهنی مثبت بین افراد است که ناشی از اعتماد اجتماعی در تعاملات روزمره در بین ساکنین حاشیه‌نشین است (Payton 2003). در این راستا، مطالعات شیخی و همکاران نشان می‌دهند که عمدتاً افراد ساکن در این

1 Abramz

2 Termer

می‌شود و عقیده دارد «دانش» به درک بازیگران از خود و قوانینی که دنبال می‌کنند، اشاره دارد و عمل مطابق با آن تنظیم می‌شود (ibid). در این تعریف، «آگاهی عملی» سطحی از دانش است که در عمل مؤثر است و با فعالیت‌های روزمره پیوند دارد، «آگاهی استدلالی» مربوط به عقلانی سازی کنش فردی است که اشاره به دلایل و چرایی عمل دارد و «سطح ناخودآگاهی»، مربوط به انگیزه‌های ناخودآگاهی در باورهای فرد است که بر بخشی از انگیزشی کنش‌گر تأثیر می‌گذارد. از این منظر گیدنز، این سطوح دانش را منشأ ظهور ساختارهای مختلف می‌داند و عقیده دارد، جنبه‌های ساختاری متناظر با سه سطح از آگاهی انسان، در سه نوع ساختار دلالتی (معنایی) ^۲ ساختار سلطه ^۳ و ساختار مشروع ^۴ قابل دسته‌بندی هستند (Giddens, 1989). در این دسته بندی، «ساختار دلالتی و معنا» مجموعه‌ای از مقررات درون سازمانی را شامل می‌شود که در برگزیده نظم‌های نمادین و دلالت‌های مختلف ارزشی در نیت‌ها و باورهای عاملان اجتماعی است. «ساختار سلطه» تداوم ساختارهایی است که از سوی صاحبان قدرت برای تأثیرگذاری در روند تکامل نظام‌های اجتماعی در کنترل منابع ایجاد می‌شوند و در برگزیده دو نوع منابع تخصیصی و آمرانه هستند؛ منابع تخصیصی شامل ویژگی‌های مادی محیط، وسایل و امکانات تولید و باز تولید کالاهای تولید شده و موجود است؛ منابع آمرانه شامل سازماندهی زمان-فضای اجتماعی (ساخت زمانی فضایی مسیرها و مناطق)، تولید و بازتولید بدن (سازماندهی و رابطه انسان‌ها در پیوند متقابل) و سازماندهی فرصت‌های زندگی برای رشد خود و ابراز وجود است (Giddens, 2018, p.274). «ساختارهای مشروع» مربوط به نهادهای قانونی و هنجارهای درون محلی مشترک و ایده‌آلی هستند که دارای یک جنبه هنجارگونه شامل قوانین و یک جنبه اخلاقی شامل تعهد به پیروی از قوانین است (Macintosh and Scapens 1991, Giddens 1984).

در این راستا، علامه طباطبایی نیز در نظریه اعتباریات خویش که تا حدودی با تئوری ساخت‌یابی گیدنز همپوشانی داشته است، بر وجه اراده و اعتباریات وابسته به آن در سطح زندگی اجتماعی و فردی تأکید می‌کند و عقیده دارد مفاهیم اعتباری، برآمده از عقل عملی است که در رابطه با حوزه زندگی اجتماعی و نیازهای فردی - جمعی معنی می‌یابند. در این بحث، انسان متأثر از دو بعد طبیعت و فطرت خویش، واجد ادراکات عملی مربوط به امور طبیعتی و غیر ذاتی و ادراکات حقیقی مربوط به امور فطری و ذاتی است (Tabatabai, 1988). این ادراکات که از حیث ماهیت می‌تواند ثابت و متغیر باشد، به‌عنوان محرکی برای تحقق خواسته‌های عقل عملی در راه زندگی بهتر فردی و اجتماعی است و نفس عاقله آنها را در قالب گزاره‌هایی از باید و نباید وضع و اعتبار می‌کند. در این رابطه ساختارها مطابق با ادراکات انسان در دامنه‌ای از اعتباریات با معنی‌الاعام در رابطه با سرشت ذاتی و فطری تا اعتباریات با معنی‌الخاص در رابطه با وجه عملی و زیستی انسان و فعالیت قوای فعاله انسان قرار می‌گیرند (Ibid). در این تعبیر، اعتباریات خاص به دلیل مختص بودن به افراد و اشخاص انسانی تابع سلیق و ترجیحات فردی هستند و از همین رو با ویژگی‌های محیطی و احوالات

سکونتگاه‌ها از نظر قومیت زبان، پایگاه اجتماعی همخوانی دارند و از این نظر به دلیل وجود سرمایه اجتماعی درون‌گروهی بین آنان، حس تعلق مکانی نیز در این مناطق بیشتر است (Sheykhi, et al., 2015). در واقع حس تعلق مکانی در سکونتگاه غیررسمی بیش از آن که منتج از عناصر فیزیکی و کالبدی باشد، در رابطه با هسته خانوادگی و احساس تعلق به دایره اجتماعات محلی تعریف شده و ساختار درون محلی در شکل زندگی ساکنین و همگرایی اجتماعی در سطح همسایگی یک عامل قوی در افزایش حس تعلق به مکان به شمار می‌رود (Shamai, et al. 2012; Manzo, Perkins 2006). در این راستا همزمان با گسترش مطالعات پیرامون فرهنگ حاشیه‌نشینی و اعتباربخشی به ساختار اجتماعات محلی، برخی پژوهش‌های زمینه‌ای ضرورت یافت که از میان آنها می‌توان به پژوهش‌های یانگ و ویلموت، گنز و ساتلز اشاره کرد. این پژوهش‌ها با تمرکز بر فرهنگ حاشیه‌نشینی، نشان دادند که حاشیه‌نشینان چارچوبی از شیوه زندگی تعریف می‌کنند که معیارهای ارزش‌دهی آن برای خودشان تعریف شده است و همواره سعی می‌کنند با انسجام اجتماعی و امنیت درون محلی از آن محافظت کنند (Young, Willmott, 1957; Gans, 1962; Suttles, 1974).

۲.۱. ساخت‌یابی زندگی

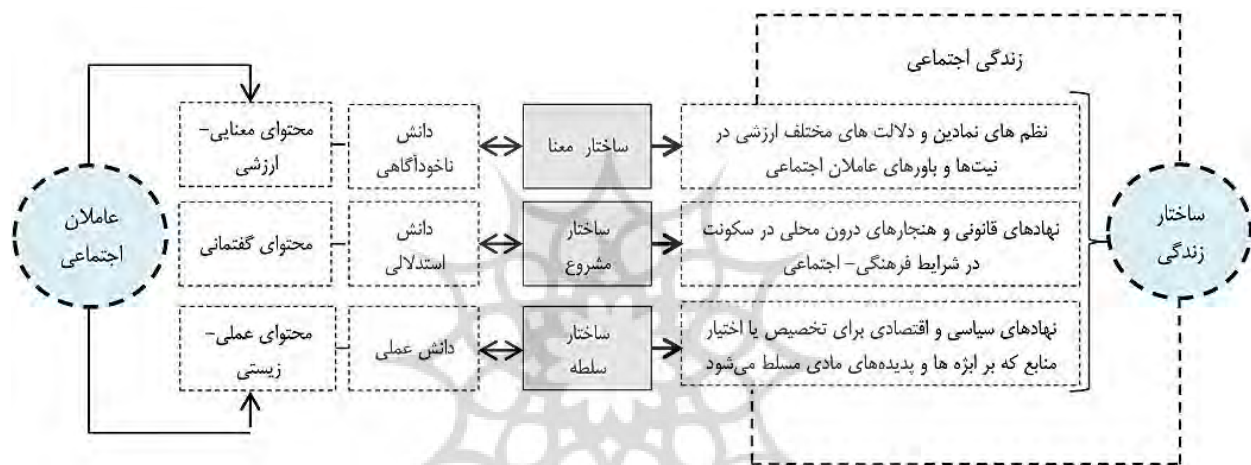
شکل زندگی، محصولی نظام‌مند از عادت واره‌هاست که به فرد هویت می‌بخشد (Bourdieu, 1984) و در رابطه با عاملان اجتماعی و نوع برهمکنش با ساختارهای موجود می‌تواند نمودهای مختلفی داشته باشد. اگر به‌لحاظ جامعه‌شناسی به الگوهای زندگی، سبک‌های زندگی و سرمایه فرهنگی در میان طبقات مختلف جامعه نگاه کنیم، خواهیم دید الگوهای ذهنی متفاوتی از این منظر در میان گروه‌ها و طبقات اجتماعی جامعه وجود دارد؛ به عبارت دیگر، نظام ارزشی و نمادین آنها، با وضعیت جایگاه اجتماعی آنان متناسب است. در این فرایند، مطابق با تئوری ساخت‌یابی (Giddens, 1984; Giddens, 1991) و اعتباریات علامه طباطبایی (Tabatabai, 1988)، انسان‌ها در بستر زندگی خویش به عنوان عاملان اجتماعی قدرت بازاندیشی دارند و می‌توانند شیوه‌های مختلفی از زندگی را ایجاد کنند. گیدنز در این تعریف انتظام زندگی را در رابطه با ساختار و عامل بیان می‌کند و عقیده دارد، در زندگی افراد همه کنش‌های اجتماعی، نیازمند وجود ساختار و در عین حال ساختار نیز نیازمند وجود کنش‌های عملی فردی و جمعی است (Giddens 1996). در این تعریف، ساخت از طریق فعالیت بازیگران انسانی شکل می‌گیرد و به مرور زمان بازگشتی است و می‌تواند همزمان هم نتیجه‌گزار انسان باشد و هم بر آن تأثیرگذار باشد (Giddens 1989, 256). در این فرایند ساختار متشکل از قوانین و منابعی است که یا مربوط به تفسیر بازیگران از دنیایی است که در آن زندگی می‌کنند یا قواعد هنجاری هستند که در مورد باید و نبایدهای حاکم بر اعمال عاملان اجتماعی است (Giddens 1984). در این رابطه، گیدنز برای عاملان اجتماعی سه سطح از آگاهی عملی (کاربردی)، استدلالی (گفتاری، باز اندیشانه، گفتاری)، و ناخودآگاهی را متصور

1 1 . گیدنز آنچه را عاملان اجتماعی در عمل بر مبنای آگاهی عملی و در ارتباط دیالکتیکی با ساختار انجام می‌دهند، همان کردار اجتماعی می‌داند (آ. گیدنز ۱۳۸۴).

- 2 Signification
- 3 Domination
- 4 legitimation

است (Weber, 1947, p. 175). از سوی دیگر ویلیام لیزر^۲ شکل زندگی را طرز مشخص یا متمایز زندگی کردن گروهی از مردم معرفی می‌کند که متأثر از فرهنگ (ارزش‌ها، نمادها، قوانین) است (Mckee, 1969). در این تعریف هنجارها و سنت‌های فرهنگی عامل اصلی در شکل دهی به ابعاد زندگی است. مطابق با این تعاریف سبک زندگی، الگوی ثابتی از رفتارها، عادات، نگرش‌ها و ارزش‌ها تعریف می‌شود که با منابع فرهنگی، محیط اجتماعی و اقتصادی در ارتباط اند (Leo, et al, 1998). سیوبرگر و انگلبرگ مفهوم شکل زندگی را بر مبنای ارزش‌های فردی در کسب منافع و الگوهای واقعی رفتار می‌دانست (Sioberg, Engelberg, 2005). در این راستا، مطابق با مبانی نظری می‌توان گفت سه ساختار سلطه، معنا و مشروعیت در جریان زندگی ساکنین قابل تشخیص است. در تصویر شماره ۱ اشارت ضمنی تحلیل این ویژگی‌های ساختاری نشان داده شده است.

درونی بومی رو، تغییر می‌کنند. این جنبه‌های ساختاری که اشاره‌گر وجه ارزشی تا عملی زندگی انسان است، می‌توانند دربرگیرنده سرمایه‌های اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی، سیاسی، اعتقادی و زیستی باشند که از این طریق شکل‌هایی از زندگی را موجب می‌شوند (Leo, et al, 1998; Weber, 1947; Mckee, 1969). در این رابطه، آلفرد آدلر مصلحت اجتماعی را ذاتی انسان می‌داند و عقیده داشت انسان همواره متأثر از نظام اجتماعی است و سعی می‌کند به مصلحت اجتماع قدم بردارد (Adler, 1956). همسو با این، ونزل^۱ نیز شکل زندگی را در رابطه با فرد و اجتماع می‌داند و بیان می‌دارد، شکل زندگی کلیتی است از الگوهای رفتاری و تمایل هنجاری که از طریق فرآیندهای اجتماعی، تکامل می‌یابند (Hendry, et al., 2004). برخی دیگر چون ماکس وبر علاوه بر منزلت اجتماعی، عوامل اقتصادی را نیز اضافه می‌کند و عقیده دارد شکل زندگی در رابطه با نوع اشتغال یکی از ابعاد توسعه لایه اجتماعی

تصویر ۱- مدل مفهومی شکل زندگی و ابعاد تاثیرگذار بر آن با توجه به تئوری ساختاریابی (منبع: نگارنده)

شد مشارکت‌کنندگان در حداکثر تنوع از نظر وضعیت سکونتی، مدت اقامت، وضعیت شغلی و سنی انتخاب شوند. دامنه سنی مشارکت‌کنندگان از ۲۰ تا ۷۰ ساله بوده و از آنجا که غالب ساکنین از سواد محدودی برخوردار بودند، سعی شد از مصاحبه‌های نیمه ساختار یافته استفاده شود تا از این طریق مشارکت‌کنندگان بتوانند در یک گفتگویی آزاد تجارب و اطلاعات خود را متناسب با فهم خود در اختیار محقق قرار دهند. از میان ۴۰ خانوار مورد بررسی ۳۰ مورد از مصاحبه‌ها در محل سکونتی مشارکت‌کنندگان و با برداشت کالبد خانه‌ها انجام شد. بازه زمانی این مصاحبه‌ها بین ۳۰ تا ۴۵ دقیقه بوده و محوریت پرسش‌ها مطابق با انواع ساختارهای مشروع، معنا و سلطه بوده است. در جدول شماره ۲ مشخصات شرکت‌کنندگان در زیرگروه‌های مختلف معین گردیده است. گفتنی است، شخص سرپرست خانوار (خانم یا آقا) به عنوان مصاحبه‌گر اصلی قلمداد شده است که در این میان فرزندان هم در مصاحبه شرکت داشته‌اند.

۳. مواد و روش تحقیق

در این پژوهش، به دلیل اهمیت ثبت پدیده‌های موجود، مطالعات میدانی به روش نظریه زمینه‌ای و در راهبرد کیفی انجام شده است. بر این اساس از میان چهار منطقه حاشیه‌نشینی شهر تبریز که با مسئله حاشیه‌نشینی درگیر است، منطقه شمالی (پهنه شماره ۱) که وسیع‌ترین پهنه حاشیه‌نشینی با جمعیتی بالغ بر ۲۵۰ هزار نفر است (Zista Architectural and Urban Consulting Engineers, 2004)، به عنوان محدوده پژوهش انتخاب گردید. از میان سکونتگاه‌های غیررسمی این پهنه، مناطق سیلاب، ملازینال، احمدآباد، ایده‌لو و پیرامون آنها مورد توجه قرار گرفت. در جدول شماره ۱ موقعیت خانه‌ها و ویژگی کالبدی آنها نشان داده شده است. به منظور دستیابی به اطلاعات غنی‌تر سعی شد از نمونه‌گیری هدفمند استفاده شود. در این نمونه‌گیری گروه ویژه‌ای از مردم که دارای ویژگی‌های مشابهی از پدیده اجتماعی هستند و قادر به ارائه اطلاعات بیشتری از موضوع هستند، انتخاب می‌گردند (Jalali, 2012). با انتخاب نمونه‌گیری هدفمند سعی

جدول شماره ۱۵: نمایی از منطقه و موقعیت مورد پژوهش و ویژگی‌های کالبدی خانه‌های مورد بررسی

نقشه‌های موقعیت و پلان نمونه‌های از خانه‌ها		تصاویر

در این روند به منظور گردآوری داده‌ها، از ابزار مصاحبه، مشاهده میدانی، عکس برداری و برداشت‌های پلانی استفاده شده است.

جدول شماره ۲: معرفی مشخصات مشارکت‌کنندگان

منطقه	خانواده	٪	مجموع کل = ۴۰ خانواده	جنسیت		سن			وضعیت شغلی			مدت اقامت			سکونت		
				مرد	زن	۹-۱۰	۱۱-۱۵	۱۶-۲۰	شغل آزاد	شغل دولتی	بیکار-خانه‌دار	۱-۲	۳-۴	۵-۶	مالک	مستأجر	
منطقه ملازینال	۱۰ خانواده	۲۵٪		۱۲	۲۸	۹	۲۰	۲۵	۲۳	۵	۱۲	۲۱	۹	۱۰	۷	۵	
منطقه قوشخانه	۶ خانواده	۱۵٪															
منطقه سیلاب	۱۲ خانواده	۳۰٪															
منطقه ایدلی	۱۲ خانواده	۳۰٪															

۴. یافته‌ها

در این بخش، یافته‌های پژوهش با تمرکز بر سه ساختار مشروع، معنا و سلطه مرتبط با نظام سکونت‌سکوئنتی سکونتگاه‌های حاشیه‌نشین پهنه شمالی شهر تبریز تبیین می‌گردد. در این روند همانطور که در مباحث نظری مطرح شد، ساختار سلطه به نهاد‌های سیاسی و اقتصادی در نظام زیستی ساکنین اشاره داشته است. ساختار مشروع شامل قوانین و هنجارهای درون محلی در رابطه با نظام اجتماعی و فرهنگی بوده و ساختار معنا اشاره گر مجموعه باورها و ارزش‌های واقع در نگرش ساکنین بوده است.

۴.۱. ساختارهای سلطه در تخصیص و اختیار منابع

در این مطالعه منظور از ساختارهای سلطه تخصیص و اختیار منابعی است که در نظام اقتصادی، سیاسی و زیستی به کار گرفته شده تا بتوان به نیازهای زیستی مسلط شد. در این روند نظام زیستی مجموعه فعالیت‌های غالبی است که در رابطه با نیازهای فیزیولوژیکی چون خوردن، خوابیدن، آسایش جسمی، حرارتی، بهداشتی و زیست محیطی قابل تعریف هستند.

ساکنین این مناطق همواره سعی می‌کنند پاسخ به نیازهای فیزیولوژیک چون خوردن، خوابیدن و ... را به ساده‌ترین روش ممکن پاسخ دهند. از نظر آنها عملکرد و پاسخ به نیازهای اولیه زیستی مهمتر از رعایت برنامه‌های بالادستی چون ضوابط شهری است. از منظر بیشتر ساکنین اگرچه زیبایی اهمیت بسزایی دارد اما جزو اولویت سکونت‌ی نبوده و تنها در صورتی بدان توجه می‌شود که پاسخ به عملکرد و نیازهای اولیه را مختل نکند (R1). در این رابطه ساکنین به نظم پنهانی اشاره داشته‌اند که در پاسخ به عملکرد راحت‌تر شکل گرفته است؛ نظمی که به دلیل محدودیت فضا و عدم وجود کمد و قفسه کمتر مشهود است. در این اولویت‌دهی به عملکردها فضاهایی بیشترین کاربرد را دارند که بتوانند سطح گسترده‌تری از این نیازها را پاسخگو باشند. براین اساس چهار فضای اصلی نشیمن، آشپزخانه، حیاط، انبار و اتاق به ترتیب بیشترین کاربرد را در این خانه‌ها داشته‌اند (جدول شماره ۳). از نظر مشارکت‌کنندگان، نشیمن که یک فضای چند عملکردی است، فعال‌ترین بخش خانه است که دربرگیرنده فعالیت‌های مختلفی چون مهمان‌نوازی، دورهمی خانواده، صرف غذا، خوابیدن و انجام کارهای روزمره است (R2).

در این نوع سکونت‌اتاق به دلیل انباشت‌گرایی و نورگیری محدود، حضورپذیری کمتری داشته است (اغلب برای خواب و امور موقت) (R3). آشپزخانه نیز به دلیل مساحت کم خانه، اغلب محدود به پختن و شستن ظروف است. در مواردی ساکنین به دلیل حضور مستمر در کوچه و حیاط ترجیح می‌دهند یک فضای خدماتی در حیاط ایجاد کنند تا ضمن کنترل گرمای خانه بتوانند راحت‌تر از حضور در حیاط استفاده کنند (R4). تمایل به حضور در فضای باز، از جمله عادت‌هایی است که به‌وضوح در الگوی رفتاری ساکنین مشهود است. بسیاری از ساکنین ماندن در فضای بسته و کم‌نور خانه را کسل‌کننده دانسته و از آن طفره می‌روند. این عدم تمایل به فضاهای داخلی خانه باعث شده ساکنین از حیاط، تراس، بام و فضای کوچه به‌طور مستمر استفاده کنند (R5). در این رابطه، اگرچه تمایل به سبزی‌نگی در میان ساکنین

R1: «خب قشنگی و منظم بودن خونه خیلی خوبه ولی چیزی که برامون مهمه اینه که چقدر کاربردی باشه و باعث بشه راحت تر زندگی کنیم»

R2: «بیشتر از نشیمن استفاده می‌کنیم همه کار و بارمون یا اینجاست یا توی حیاط، حتی همه سرهم اینجا می‌خوابیم و غذا می‌خوریم و حتی شبا و روزها هم اینجا دور هم جمع میشیم (با خنده)...اتاق خیلی استفاده نداره یعنی خوبه باشه»

R3: «ما خیلی از اتاق استفاده نمی‌کنیم مگر بخوابیم لباس عوض کنیم و گاهی دخترم بره اونجا درس بخونه یا شبایی هم بخواد اونجا بخوابه و گرنه بیشتر توی هال و نشیمن هستیم چون هالمون دل‌باز تره و همه پیش هم هستیم»

R4: «آشپزخانه خوبه دم دستم باشه. وقتی بیرونم میام یک سری به غذا می‌زنم و اینکه تو حیاطه خوبه دیگه چون زیادم در حیاط هستیم...البته یک آشپزخونه سردم در داخل هست و شبا که همه جمع میشیم اونجا استفادش بیشتره...»

R5: «حیاط برای هر خانهای لازمه. اصلاً مگه میشه بدون حیاط! ما بیشتر وقتمون رو تو حیاط می‌گذرونیم، همسایه‌ها هم که حیاطشون کمه از پشت‌بام خونه استفاده می‌کنند.»

R6: «...کاش میشد باغچه بهتری داشته باشیم ولی خب نه جاشو داریم نه رطوبت میداره این کارو انجام بدیم»

R7: «تابستونا که گرمه زیاد طبقه بالا نمی‌رویم و اتاق زیرزمینو درست کردیم گاهی میریم اونجا ولی خب رطوبتم هست؛ زمستونم درها رو که می‌بندیم رطوبت در اتاق خیلی زیاد میشه مجبوریم تهویه کنیم.»

R8: «بابا چی بگیریم اصلاً به محله توجه نمیشه فاضلاب زده بالا همش حشره میاد خونه، شهرداری نمی‌رسه... خودمون با اهالی محله یک کارایی می‌کنیم شن میریزیم تو فصل یخبندان، کوچه رو تمیز میکنیم.»

مشهود است اما با توجه به محدودیت فضایی و مشکلات رطوبتی، ایجاد فضای سبز با مشکل مواجه شده و اغلب به گلدان و گیاهانی مثل درخت مو که جای کمتری اشغال می‌کنند، بسنده کرده‌اند (R6). در رابطه با آسایش حرارتی، ساکنین به دلیل محدودیت مالی سعی می‌کنند با شیوه‌های مختلف مصرف سوخت را به حداقل برسانند. در این شرایط برخی متناسب با تغییرات فصلی در فضاها جابه‌جا می‌شوند و یا با متمرکز شدن در یک فضا (غالباً نشیمن) مصرف را به حداقل می‌رسانند (R7). علاوه بر این به دلیل سردی هوا، حمام در داخل خانه و سرویس بهداشتی به دلیل تهویه و طهارت در حیاط

و ناهماهنگی تأسیسات با استانداردها، منجر به مخدوش شدن منظره محله و کاهش سطح ایمنی و بهداشتی شده است (R8). در این میان بهداشت متوسط محله نفوذناپذیری پایین منطقه امکان وجود گذرگاه‌های سواره را کاهش داده و حیاط‌ها اغلب فاقد پارکینگ هستند (جدول شماره ۳).

قرار داده می‌شود. از طرف دیگر دغدغه گرمای هوا در تابستان باعث شده ساکنین با ایجاد سایه‌بان‌های سطحی استفاده از فضاهای باز را به حداکثر برسانند. در رابطه با مسئله ایمنی و بهداشت، آنچه بارز است این است که ساکنین با ساماندهی آنی فضاها به منظور پاسخ سریع‌تر به نیازها، اغلب استانداردها و ضوابط شهری را نادیده می‌گیرند

جدول شماره ۳: الگوی عملکردی پلان شاخص در سکونتگاه‌های غیررسمی پهنه شمالی شهر تبریز

رفتارهای جاری	اولویت فضایی	مراتب اهمیت				
صرف غذا، خوابیدن، دورهمی، مهمان‌نوازی، کار	نشیمن	■	■	■	■	■
خلوت‌گزینی، دورهمی، معیشت، نظافت	حیاط	■	■	■	■	■
طبخ غذا، شستن ظروف، نگهداری غذا	آشپزخانه	■	■	■	■	■
جمع‌آوری وسایل کاری، ظروف طبخ، ...	انبار	■	■	■	■	■
انبار رختخواب و لباس، خواب، مطالعه، کار	اتاق	■	■	■	■	■

بوده است؛ به‌گونه‌ای که زیرزمین، بخشی از حیاط، بام و بخشی از اتاق تبدیل به انبار شده است (R13).

۴.۲. ساختار مشروع در وابستگی به نظام اجتماعی-فرهنگی

آنچه در ساختارهای مشروع نظام اجتماعی ساکنین مشهود است، همگرایی و تمایل به سکونت متمرکز و جمع‌گراست. همزیستی مسالمت‌آمیز با همسایگان و روابط منسجم خانوادگی از جمله الگوی رفتاری شاخصی است که در این مناطق مشهود است. اغلب ساکنین تمام دلخوشی خود را در وابستگی به همسایه‌ها و خانواده می‌دانند و در آن اعضا تا حد امکان سعی می‌کنند مرکزیت خانوادگی را با دورهمی مستمر خود در فضاهای جمعی مثل نشیمن حفظ کنند (R14). وابستگی اعضا به یکدیگر و مسئله اقتصادی باعث شده اغلب زوج‌های نوپا در یک خانواده، بخشی از خانه پدری را برای آغاز زندگی ساماندهی کنند تا بتوانند با خانواده زندگی کنند. البته گفتنی است این نوع از خودساماندهی فضا برای جبران کمبود فضا منجر به کاهش کیفیت سکونتی فضاهای موجود شده است (R15). در این نوع سکونت اگرچه صله ارحام با فامیل‌ها مهم بوده اما به علت شرایط بد اقتصادی، این روابط کم‌رنگ‌تر شده و دلیلی است که روابط همسایگی در تعاملات بدون تشریفات و برون‌خانه‌ای پررنگ‌تر شود (R16). تعاملات فعال همسایگی با اتکا به حریم و حقوق همسایه، خود عامل مؤثری برای همیاری و کمک‌رسانی به یکدیگر در همه‌ی امور زندگی بوده است (R17). این تعاملات همسایگی بیشتر میان ساکنین قدیم و مسن رواج دارد و در خانواده‌های تازه‌وارد یا نسل جدید به دلیل عدم شناخت همسایه‌ها و مشغولیت با فضای مجازی کم‌رنگ‌تر شده است. برون‌گرایی و فعالیت‌های فراغتی جمعی در این سکونتگاه‌ها موجب در اولویت قرار گرفتن مراسمات جمعی و قرارگاه‌های اجتماعی مختلف محله‌ای شده است. از این نظر ساکنین حسینی، مساجد، کوچه‌های بن‌بست، حوزه همجوار خانه، قهوه‌خانه‌ها، قرارگاه‌های تجاری و محدوده محله را به عنوان پاتوق‌هایی برای مردان، زنان، جوانان و کودکان دانسته‌اند. در این شرایط خانم‌ها بیشتر همجوار خانه و مردان مکان‌های دورتر از محدوده‌ی خانه (پارک‌ها، قهوه‌خانه‌ها و ...) را به عنوان محفل

علاوه بر این ساختار اقتصادی و معیشتی متوسط به پایین ساکنین در مناطق حاشیه‌نشین منجر به بروز رفتارها و فعالیت‌هایی چون خودکفایی در امور، بسندگی به داشته‌ها، انباشت‌گرایی، شغل خانگی و ... شده است. ساکنین برای کسب درآمد بیشتر و مدیریت هزینه زندگی، کارهای خانگی چون تهیه آذوقه سالیانه، فرش بافی، خیاطی، کفافی، عرق‌گیری گیاهان، رب پزی و ... را مسئولانه دنبال می‌کنند و تمایل دارند کالبد خانه را به منظور پاسخ مناسب به انجام این امور ساماندهی کنند. این درحالی است که اغلب فضای کارخانگی نامناسب بوده و نور کافی برای کارهایی چون فرش بافی موجود نبوده و به تدریج انجام این امور کاهش یافته است (R9). در کارگاه‌های تولید کفش در همجوار خانه‌ها نیز که به‌عنوان بخش‌های پشتیبان کارخانه‌های بزرگ محسوب می‌شد، اغلب با اتاقک‌های کوچک دارای انباری مواجه هستیم که در آن لزوم نورگیری و تهویه مشهود است. در این موقعیت‌ها، همجواری کاربری‌های صدادر چون تعمیراتی و ... در منطقه مسکونی، معایبی چون آلودگی صوتی و زیستی به همراه داشته است (R10).

در این میان برخی از ساکنین که امکان ایجاد مغازه داشته باشند، بخشی از اتاق را تبدیل به مغازه کرده‌اند تا علاوه بر حقوق بازنشستگی و دولتی بتوانند اوقات بیکاری را در مغازه با اموری چون خرده‌فروشی، خیاطی، تعمیرگاه و ... سپری کنند. گفتنی است، در اغلب موارد درآمد این مغازه‌ها ناچیز بوده و بیشتر جنبه‌ی پاتوق‌های دورهمی برای مردان بوده است (R11). با وجود نیاز به شغل خانگی، برخی خانواده‌ها به‌ویژه در نسل‌های جدید ترجیح می‌دهند رو به شغل‌های خدماتی-اداری بیاورند و با اندک درآمد دولتی بسازند (R12). به طور کلی خوداتکایی بسیاری از خانواده‌ها به دلیل محدودیت‌های مالی باعث شده این ساکنین در مواردی چون تهیه آذوقه‌های سالانه، ساماندهی و تعمیرات کالبدی و رفع مشکلات، به داشته‌های خود متکی باشند. در این شرایط ساکنین به دلیل داشتن دغدغه‌ی مسائل فردا و پیشامدهای ممکن، اقدام به نگهداری وسایلی می‌کنند که ممکن است روزی در آینده به کارشان بیاید. بنابراین انباشت‌گرایی یا جمع‌آوری اسباب اضافه از جمله عادت‌های رایج در میان این افراد

جمعی ترجیح داده‌اند (R18). علاوه بر این ساکنین در اواخر هفته که خانواده‌ها بیشتر در کنار هم هستند، با برنامه‌های جمعی به مناطق تفریحی شهر از جمله کوه عینالی و ... می‌رفتند. جوانان نیز ورزشگاه‌ها، کافی‌نت و ... را به‌عنوان مکان مناسب گذران اوقات نام‌برده‌اند (R19). این شبکه منسجم اجتماعی ضمن افزایش حراست درون محلی لزوم تقویت ساختار کالبدی در پاسخ به این قرارگاه‌های اجتماعی را تشدید می‌کند. یکی دیگر از ساختارهای مشروع در نظام فرهنگی ساکنین توجه به خودمختاری در همسویی با ساختارهای مشروع درون محلی است. در این رابطه مواردی چون تعاون و همیاری، سهل‌گیری در فرزندپروری و فرزندان‌آوری، مردم‌داری، خانواده دوستی و ... از جمله شرایط فرهنگی غالب در این مناطق است. اکثر خانواده‌ها به‌ویژه ساکنین قدیمی نسبت به فرزندآوری و گسترش خانواده‌گرایش داشته (R20) و در این میان به‌طور غیرمستقیم بر نقش تربیت محیطی نیز در کنترل فرزندان تأکید داشته‌اند. این روند به‌گونه‌ای است که فرزندان، بیشتر تایم خود را در محیط کوچه، محله، پارک و غیره می‌گذرانند و محیط خارجی سکونت بر تربیت کودکان مؤثر بوده است (R21). البته خانواده‌ها در محدوده ارزش‌های اعتقادی همواره چارچوب اخلاقی و به‌ویژه ارزش‌های خانوادگی را در تربیت فرزندان مورد تأکید قرار داده‌اند و همواره با اصالت‌گرایی و حفظ سنت‌ها سعی در انسجام روابط قدیم داشته‌اند. در بسیاری موارد ساکنین به علت خانواده‌دوستی تمایل داشتند از اعضای خانواده حمایت کنند و با ازدواج فرزندان، خود را ملزم به خانه‌گستری و ایجاد سرپناه جدید برای زوج نوپا می‌دانستند (R22). به دنبال این گرایش، اغلب خانواده‌ها به محله‌های پدری روی آورده و همواره سعی می‌کنند بیشتر در کنار هسته اصلی خانواده باشند. در این رابطه علاوه بر سکونت گسترده بسیاری از ساکنان به‌ویژه افراد نسل قدیم‌تر هرگونه عوامل تداعی گذشته از جمله وسایل به ارث رسیده از گذشتگان و سنت‌هایشان را جزو ارزش‌ها دانسته و تمایل داشتند آن را حفظ کنند (R23). در نظام فرهنگی ساکنین با سکونت جمعی مواجه هستیم که در آن ساکنین و به‌ویژه نسل قدیمی‌تر، کمتر به ابعاد فردی و حریم شخصی توجه داشته‌اند و بیشتر به الگوهای رفتاری جمعی اهمیت داده‌اند (R24). این در حالی است که نسل جدید عدم وجود فضای شخصی را آزاردهنده تلقی کرده‌اند و سعی در ایجاد قلمرو فردی در نقاطی از خانه داشته‌اند (R25). از نظر ساکنین تحولات جسمی و سنی، شرایط مختلفی ایجاد می‌کند که باعث شده ساکنین اقدام به تغییر تدریجی سبک زندگی و شکل استفاده از کالبد خانه‌ها داشته باشند. فرزندان هنگام بلوغ، ضمن توجه به هسته خانواده تمایل دارند فضای شخصی خود را داشته باشند. از طرف دیگر اغلب پدر خانواده نیز در پی افزایش سن و کاهش توانایی جسمی نیز به خلوت بیشتری نیاز داشته است (R26).

علاوه بر خانواده‌دوستی، صله‌ارحام و مهمان‌داری نیز مورد احترام است و اکثر خانواده‌ها فضای مهمان را که اغلب در طبقه بالا قرار می‌گیرد، به نشانه اهمیت و اعتبار مهمان آراسته نگه داشته‌اند؛ البته گفتمانی است که با کم‌رنگ‌تر شدن رفت‌وآمدها و محدود شدن روابط فامیلی به مراسم خیر و شر، این فضاهای تبدیل به اتاق‌های موقت برای فرزندان بالغ یا متأهل شده است (R27).

R9: «... دوست دارم جایی کار کنم که نور بگیره، دلایز باشه، نزدیک حیاط باشه... چون دار قالی توی یک اتاق کوچک است و تابستون خیلی گرمه... دور آن هم دیوار کشیده ایم ولی فضا یا خیلی سرد یا خیلی گرم می‌شه... به خاطر همین نمیتوانم خیلی زیاد بیافم»

R10: «از صبح تا ساعت 6 اینجا کفش می‌دوزیم و چون توی یک منطقه مسکونی هستیم مجبورم رعایت کنم و حواسم باشه صدا زیاد نباشه، آشغال رو میذارم تو گوشه مغازه که همسایه اعتراض نکنه... اینجا تهویه اش ناچوره مجبوریم درب رو باز بناریم»

R11: «بیشتر میرم درب مغازه میشینم گرچه خیلی هم درآمدی ازش در نیامد ولی خوب وقتمو اونجا میگذرونم هرچی باشه بهتر از بیکاریه... عصرها هم بقیه می‌مردن اگر بخوانند اینجا می‌آیند دورهم صحبت می‌کنیم.»

R12: «شوهرم کارگر شهرداری هست و من هم بیشتر برای خانواده‌ی خودمان خیاطی می‌کنم دوست ندارم پشت سرم بگن برای مردم خیاطی میکنه و...»

R13: «... خیلی جامون کمه وسیله زیاد داریم مجبور میشیم هرجا بدستمون میاد بناریم... اینجا جوری فضا بهم ریخته میشه برای همین انبار داشتیم خیلی ضروریه... شوهرم خیلی از این خرت و پرتا رو روی پشت بوم گذاشته بازم جا کمه...»

R14: «همه دل خوشیم اول سلامتی به عدم خانواده‌مه... شب همه در نشیمن جمع میشیم پیش هم؛ دخترم که ازدواج کرده هرروز میاد بهمون سر میزنه (یک پاش اینجا ست یک پاش خونه خودش)»

R15: «بالای خونه رو پسر من ساخته، قراره با زنش اینجا زندگی کنن... خوبه دیگه یکم به اون کمک میشه پیش همدیگر هم هستیم... منتها بیشتر حیاط رو پوشونده و خونه‌ی من تاریک‌تر شده...»

R16: «الآن دیگه با این گرونی کی میره کی میاد، سالی بیارم کسی بیاد میریمش اتاق بالا که مرتب‌تره و دخترا فقط شبا موقع خواب میرن اونجا میخوابن...»

R17: «بیشتر با همسایه رفت و آمد داریم، منتها با فامیل بیشتر توی مراسم خیر و شر هستیم ولی با همسایه خیلی خوبیم، وقتی چیزی لازم داشته باشیم میریم از اونا می‌گیریم و اونا هم چیزی بخوان میان از ما می‌گیرن، ... عصرها تا شب ساعت یک نصف شب باهم تو کوچه بیرون میشینیم...»

۴.۳. ساختار معنایی در همسویی با ارزش‌ها

یکی از عاملیت‌های مهم در نظام اعتقادی ساکنین وجه مذهبی و معنوی است که ساختار ارزشی زندگی ساکنین را شکل داده است. در این میان اخلاقیات، حق‌الناس، حفظ مراسمات دینی، تکریم حجاب و محرمیت و... در وجه مذهبی بسیار اهمیت داشته است. ارزش‌گذاری بر امور معنوی، باعث شده خانواده‌ها بیشتر به هم اعتماد داشته باشند و در انسجام محلی نوعی امنیت درونی را در ساختار محله به وجود آورند. در این رابطه مراسمات مذهبی در ایام محرم، رمضان و... از جمله ارزش‌های جمعی است که بیشتر خانواده‌ها به دلیل عاملیت مذهب، خود را ملزم به رعایت آن کرده‌اند (R28). علاوه بر این یکی از مسائل اعتقادی، توجه به حجاب و محرمیت در حفظ قلمرو خانوادگی نسبت به محیط خارج است. اغلب ساکنین به منظور صیانت از حریم و حرمت خانوادگی به شکل‌های مختلف چون ایجاد حصار پیرامون حیاط یا سقف‌های شیشه‌ای مات روی حیاط و پارتیشن‌های پرده‌ای تلاش می‌کنند قلمرو درونی خانه و خانواده را از دید همسایه‌ها مصون دارند (R29). در این روند تکریم حجاب و حفظ حریم زن و خانواده باعث شده ساکنین تا جای ممکن قلمرو زنان و مردان را تفکیک کنند. علاوه بر این تکریم طهارت به عنوان یک ارزش، از جمله گرایش‌هایی است که باعث شده ساکنین به نظافت محله و خانه اهمیت دهند و

R27: «الان خیلی مهمون نمیداره خب مردم گرفتارن و راه‌ها دوره. مشکلات اقتصادی هم هست. برای اتاق بالا بیشتر برای اتاق دختراست تا مهمون.»

R28: «اگه همسایه‌ها مراسم روضه خونی، مرثیه و اینها دعوت کنند شرکت می‌کنیم و خودمون مراسم داشته باشیم بهشون می‌گیان... این مسجد پایینی هم اکثر مراسم‌های مذهبی رو برنامه دارد ما هم شرکت می‌کنیم.»

R29: «اینجا چون خونه‌ها تو دل هم ساخته شدن شوهرم دورتادور حیاط رو پلاستیک مات کشیده تا کسی به داخل حیاط دید نداشته باشه از یک طرف دیگه هم دم در خونه پرده می‌کشیم که داخل حیاط دیده نشه.»

R30: «خیلی حساس هستیم که نجسی در خونه نباشه و همیشه سعی می‌کنم آب بکشم...توالت و جاهایی که کثیف تر هست رو از خونه و جاهای تمیز جدا می‌کنیم.»

R31: «خیلی اهل تجملات نیستیم و بیشتر با آنچه که داشته باشیم می‌سازیم...چکار کنیم دیگه کم باشه کم می‌خوریم و خونمون همینه که هست می‌سازیم.»

R18: «شوهرم بیشتر وقتشو قهوه‌خونه است و بیرونه بچه-هام که تا شب در کوچه بازی می‌کنند، ماهم با خانمای همسایه میریم روضه و مراسم، یا توی کوچه جمع میشیم اینه که خیلی خونه نیستیم (با خنده)»

R19: «بچه‌ها تو پارک و کوچه سرگرم، جونا هم یا با دوستاشون تو کلوب و باشگاهو اینجور جاها که خودشون میدونن مشغولن تا شب بشه بیان خونه دیگه... دخترام پیش خودمون یا توی خونه میمونن یاهر وقت داشون بخواد بیان پیش ما با زنای همسایه بشینیم تو کوچه...شوهرم که میره کار تا 7 غروب نمیداد.»

R20: «اینجا بیشتر خانواده‌ها سه فرزند رو دارن...بعضی هم بیشتر از سه تا؛ خب چیکار کنیم همه دلگرمیمون بچه‌هامون...توی این دنیا اینم نباشه پس چی باشه...شبا دورهم جمع میشیم می‌گیان و می‌خندیم...»

R21: «بچه‌ها از صبح بیدار میشن میرن بیرون تا ساعت دو میان نهار میخورن استراحت می‌کنند ساعت 4 و 5 که محله خیلی ساکت نباشه میرن بیرون و گاهی حتی تا ساعت 1 نصفه شب بیرون...البته ما خودمونم بیرونیم تا جایی باشه حواسمون هست...همسایه‌ها آشنان، بهشون اعتماد داریم.»

R22: «خودمون پایین میشینیم و به پسر و عروسم گفتم بیاد طبقه بالا رو سامون بده که تو این گرونی نخواد اجاره بده...هرچی باشه می‌سازیم باهم...دخترام چون دیگه بزرگتر شدن یک بخشی از زیرزمینو درست کردن میرن اونجا...»

R23: «بعد از مدت‌ها که از اینجا دور بودم نتوانستم تحمل کنم و برگشتم نزدیک به خانواده پدری که حال و هوای دوران بچگیام رو داره و می‌تونم نزدیک خانواده باشم.»

R24: «همه توی این اتاق می‌خوابیم و هیچ جدایی بینمون نیست، اون اتاقم فقط برای وسایل اضافه است یا اگر کسی بیاد بریم لباس عوض کنیم و گرنه خیلی اتاق جدا نداریم.»

R25: «...پسرم یکی از اتاق‌های ته حیاط را برای خودش برداشته و دخترم هم که بزرگ‌شده بیشتر در اتاق بالایی (اتاق مهمان) هستند.»

R26: «آقامون شبا میاد شام می‌خوریم بعدم میره اون یکی اتاق اخبار می‌بینه بعدم میره تو حیاط می‌خابه...بیشتر خودشه ماهم با دخترا کاری باهاش نداریم.»

مصنوعی بسنده کرده‌اند، درحالی‌که نسل جدید با قرار دادن بوفه‌های تزئینی و به نمایش گذاشتن تجملات سعی در تکمیل زیبایی ظاهری محیط داشته‌اند. داشتن روحیه سازگاری با محدودیت‌های زندگی و انعطاف‌پذیری در تحولات زمانی منجر به بروز ساختارهایی از سکونت گردیده که در آن تطبیق‌پذیری، تغییرپذیری و انعطاف‌پذیری از جمله مشخصات آن است.

در این روند به منظور فهم بیشتر موضوع و رسیدن به یک چارچوب منسجم از این مقولات سعی شد در جدول شماره ۴ مقولات رفتاری در جریان زندگی ساکنین بر اساس سه ساختار مشروع، معنا و سلطه دسته‌بندی و خلاصه‌گردند.

تا جای ممکن با شست و شوی مستمر و جدایی فضای پاک از فضای تر کثیف، نظافت و بهداشت را رعایت کنند (R30). این در حالی است که به دلیل خدمات محدود شهری کیفیت بهداشتی محله در سطح پایین قرار داشته و زباله‌ها، خروج فاضلاب و... عاملی بر کاهش کیفیت محله شده است. یکی دیگر از ارزش‌های برخاسته از نظام اعتقادی ساکنین، سازگاری و قناعت است که به وضوح در رفتار و اعتقاد ساکنین دیده شده است. این روحیه در میان ساکنین (به ویژه سالمندان) سبب شده تجملات (چون نماسازی و دکوراسیون) و نیازهای ثانویه افراد کم‌اهمیت باشند (R31). در این رابطه اغلب تزئینات خانه‌های قدیمی بسیار محدود بوده و آنها تنها به قاب عکس خانوادگی و گل‌های

جدول شماره ۴: ساختارهای کالبدی در تناظر با مقولات رفتاری در پنج نظام زیستی

الگوهای رفتاری شاخص	ساختار کالبدی پاسخگو به الگوی رفتار	مصادیق تصویری و گرافیکی
<p>نظام زیستی</p> <ul style="list-style-type: none"> راحت-طلبی در پاسخ به نیاز زیستی تقدم کاربری فضا به ظاهر تامین آسایش حرارتی حداقل خودمختاری در شبیه زیستن پسندگی به رفع نیازهای اولیه همگرایی در خوردن و خوابیدن 	<p>نشیمن بنوان فضای چندعملکردی و متمرکز دسترسی-پذیری فضای خدماتی-زیستی و مکان-یابی در طبقه پایین</p> <p>الویت‌دهی به عملکرد و ایجاد آراستگی با تزئینات الحاقی</p> <p>ایجاد سایه بان موقت، نصب غیراصولی تاسیسات ساماندهی آبی فضا و اهمیت انعطاف‌پذیری کالبد</p> <p>دستکاری محیط و تسلط بر رفع نیازها در محیط محدود بودن آشپزخانه به فضای خدماتی</p> <p>محدود شدن فضای سبز به گلدان و باغچه کوچک تفکیک فضای سرد و گرم آشپزخانه</p>	
<p>نظام اجتماعی</p> <ul style="list-style-type: none"> ایجاد حلقه گفتگو زنان در کوچه همگرایی اجتماعی در واحد همسایگی و محله اهمیت ساختار خویشاوندی همزیستی جمعی اعضای خانواده 	<p>محدوده تجمع زنان در کوچه ساعات عصر</p> <p>تجمع مردان و بچه‌ها در اماکن عمومی تر چون پارک، محدوده تجاری خیابان</p> <p>سلسله مراتب و مکانیابی فرارگاه اجتماعی</p> <p>برتری فضای جمعی نسبت به حریم خلوت فردی</p> <p>انواع فرارگاه های اجتماعی در سطح محله و خانه</p> <p>ایجاد فرارگاه‌های رفتاری در همسایگی</p> <p>همگرایی خانوادگی در سکونت گسترده</p>	
<p>نظام اقتصادی</p> <ul style="list-style-type: none"> خودکامایی در تهیه آذوقه توجه به شغل خانگی-فرش‌بافی خودپسندگی در رفع حاجت انباشت‌گرایی و دغدغه آینده معیشتی-صرفی-تولیدی 	<p>تبدیل اتاق به انباشت وسایل یا مغازه و فضای کار</p> <p>همجواری کاربری تولیدی با سکوتی</p> <p>اهمیت انباری و قفسه‌بندی وسایل</p> <p>تداخل فضای زیست و معیشت</p> <p>اهمیت فضای معیشتی-خدماتی چون حیاط</p> <p>رب پزی، ترشی‌گیری و... در حیاط</p> <p>وجود اتاق‌های فرش‌بافی و... در کنار حیاط</p>	
<p>نظام اعتقادی</p> <ul style="list-style-type: none"> همیاری با خیرین مساجد در ادای نذری نقش اخلاقی و ساختارهای مشروع تکریم همیاری اجتماعی اهمیت اجرای مراسمات مذهبی تکریم روضه-خوانی در خانه محرمیت و تکریم حجاب 	<p>ایجاد محرمیت با پرده و حصار...</p> <p>توجه به عدم دید به حریم خانه</p> <p>مکان‌یابی قلمرو اجتماعی زنان در نزدیک خانه</p> <p>توجه به سلسله مراتب حریم خصوصی تا عمومی</p> <p>اهمیت مکان برگزاری مراسمات جمعی - مذهبی</p> <p>اهمیت فاصله‌گذاری قلمرو مردان و زنان</p> <p>تاکید بر حریم سازی برای زن و خانواده</p>	
<p>نظام فرهنگی</p> <ul style="list-style-type: none"> تکریم صله ارحام و مهمان‌نوازی فرزندآوری و نقش تربیت محیطی تکریم طهارت و پاکی خانواده‌دوستی حفظ ظاهر و اهمیت مردم‌ناری تباوم و استمرار سنت‌ها خودمختاری زیستی در رفتار کم‌رنگ بودن خلوت‌گرایی و اهمیت جمع‌گرایی اصالت‌گرایی و خاطره‌انگیزی 	<p>کنترل فاصله فضای تر کثیف از حریم پاکیزه</p> <p>توجه به خاطرات و حفظ الگوی سنتی سکونت</p> <p>اهمیت فضای حضور پذیرای کودکان</p> <p>تزئینات و نماسازی ساده و الحاقی</p> <p>بسط عمودی خانه در طبقات در خانواده گستری</p> <p>دستکاری محیط و تسلط بر آن</p> <p>ساماندهی آبی فضا و اهمیت انعطاف‌پذیری</p> <p>آراستگی و ارزش‌دهی به اتاق مهمان</p> <p>اهمیت فضای نشیمن بنوان مکان جمعی</p>	

۵. بحث و جمع‌بندی

ساکنین سعی کرده‌اند با توجه به این الگوهای رفتاری، محیط سکونت خود را به صورت خودانگیزه به منظور پاسخ مناسب به این ساختارها ساماندهی کنند. در تصویر شماره ۳ به طور خلاصه مؤلفه‌های کالبدی-فضایی پاسخگو به ساختارهای واقع در زندگی ساکنین این مناطق تبیین گردیده است.

در این بخش با اتکا به مقوله‌بندی مصاحبه‌های انجام شده در سه ساختار مشروع، معنایی و سلطه مشخص می‌شود که به طور کلی ساکنین الگوهای رفتاری غالبی در هر یک از این ساختارها داشته‌اند که محیط کالبدی و فضایی مختص به خود را می‌طلبد. در این رویه

تصویر شماره ۲: مدل انتظام کالبد سکونتگاه‌های غیررسمی پهنه شمالی شهر تبریز در پاسخ به ساختار زندگی

۶. نتیجه‌گیری

و ایمنی در سطح محله و سکونتگاه‌های غیررسمی شده است. ساکنین اغلب در مواجهه با مسئله کم درآمدی، به رفتارهایی چون خودبستگی و خوداتکایی و انباشت‌گرایی روی می‌آورند و در این روند سعی می‌کنند فضای معیشتی (کار) را در تداخل با فضای زیستی قرار دهند. سازش با شرایط محدود سبب شده انتظام فضاهای زیستی بیشتر در جوابگویی به عملکردها و نیازهای اولیه شکل گیرد و کمتر متوجه ضوابط شهری و ظاهرسازی باشد. در این ساختار سکونتی غالباً چهار فضای نشیمن، آشپزخانه، حیاط، انبار و اتاق به ترتیب بیشترین کاربرد را در کالبد این خانه‌ها داشته و در آن عملکرد چندگانه فضاها اولویت می‌یابد. هنجارهای درون محلی در زندگی اجتماعی ساکنین که در رابطه با ساختارهای مشروع نمود می‌یابند، از جمله معیارهای مهمی است که ساکنین براساس آن شکل سکونتی خود را انتظام می‌دهند. محوریت اصلی این سرمایه‌های فرهنگی و اجتماعی، پذیرش مردمی و همبستگی اجتماعی است که در سطح خانواده و محله مشهود بوده است. در این میان ساکنین همواره تابع اصولی چون مردم‌داری، خانواده‌دوستی، فرزندآوری، گسترش خانواده، اصالت‌گرایی و خاطره‌انگیزی و ... بوده‌اند و در این رویه با بسط خانه در طبقات، افزایش حضور پذیری در محله، همزیستی درهم‌تنیده و ... به ایجاد قرارگاه‌های اجتماعی و

چنانچه بیشتر بیان شد، شیوه زندگی اجتماعی در برگزیده سه ساختار مشروع (ساختارهای مرتبط با هنجارها و قوانین مورد تأیید)، دلالتی (ساختارهای مرتبط با معنا و باورهای ارزشی) و سلطه (منابع تخصیصی و آمارانه در کنترل و تسلط بر محیط) بوده است که در رابطه با کنش عوامل اجتماعی، تولید و بازتولید می‌شود. نتایج حاصل از مطالعات و مصاحبه‌های انجام شده، نشان می‌دهد الگوهای رفتاری شاخص در جریان زندگی ساکنین سکونتگاه‌های غیررسمی پهنه شمالی شهر تبریز تابع ساختارهای مشروع و دلالتی حاکم در منطقه است؛ جریانی که باعث می‌شود ساکنین حاشیه‌نشین، در حیات اجتماعی خود توجه چندانی به سازوکارهای رسمی و آمرانه از سوی برنامه‌ریزان بالادستی نداشته باشند و ساختارهای سلطه را همسو با ساختارهای مشروع و دلالتی بازتولید کنند و شرایطی از سکونت را مهیا کنند که در همسویی با ارزش‌ها و دلالت‌های درون محلی قرار گیرد. سطح پایین منابع تخصیص یافته و عدم همسویی برنامه‌های بالادستی با هنجارها و نیازهای درون محلی از جمله ساختارهای سلطه‌ای است که به طور مشخص ساکنین با آن مواجه هستند. شرایطی که منجر به کاهش کیفیت آسایش جسمی، حرارتی، بهداشتی

- Shater Abad, Kermanshah. *Journal of Geography and Planning Research*, 1-22.
- Fernandes, E. (2001). Regularising informal settlements in Brazil: legalisation, security of tenure and city management. the ESF/N-Aerus Annual Workshop (pp. 23-26). Brussels: Leuven.
  - Gans, H. (1962). *The Urban Villagers*. New York: The Free Press.
  - Gharkhlou, M., et al. (2012). Study of socio-economic indicators and its effect on the quality of housing in marginalized areas: A case study of Qom. *Journal of Geographical Perspective*, 18-41.
  - Giddens, A. (1984). *The Constitution of Society*. Cambridge: Polity Press.
  - Giddens, A. (1989). *Sociology*. Cambridge: Polity Press.
  - Giddens, A. (1991). Structuration theory: past, present and future. In C. Bryant, & D. Jary, *Giddens' theory of structuration: a critical appreciation* (pp. 201-221). London: Routledge.
  - Giddens, A. (1996). *In Defence of Sociology*, Cambridge. New York: Polity Press.
  - Giddens, A. (2018). *The Constitution of Society*. (A. Ahmadi, Trans.) Tehran: sience press.
  - Gifford, R. (2007). *Environmental psychology, Principles And Practice*. Colville: WA: Optimal Books.
  - Hadipour, S., Zivari, s. (2014). A reflection on marginalization and its impact on social security. *Hamedan Law Enforcement Quarterly*, 51-76.
  - Hadizadeh Bazaz, M. (2003). *Marginalization and its organizing strategies in the world*. Mashhad: Mayor of Mashhad, Social and Cultural Deputy, Tiho.
  - Hendry, L., et al. (2004). *Leisure and lifestyles of young people*. (F. Kakoli, & M. Molanazar, Trans.) Tehran: National Youth Organization.
  - Ilka, S., et al. (2015). Explaining the concept of housing and habitation in the phenomenological approach and bio-cultural paradigms approach. *Urban Management*, 39, 165-188.
  - Irandoost, K. (2007). *Informal housing is a manifestation of unsustainable urban development - Case: Kermanshah*. Tehran: Shahid Beheshti university.
  - Jalali, R. (2012). Sampling in qualitative research. *Journal of Qualitative Research in Health Sciences*, 310-320.
- ساماندهی سکونتگاه‌ها در پاسخ به این ساختارها اقدام کرده‌اند. در رابطه با ساختارهای دلالتی و معنایی نیز مشخص می‌شود که بیشتر ساکنین با تأکید بر معنویت و ارزش‌های مذهبی و سنتی، خود را مقید به رعایت اخلاقیات و سنت‌ها، حق‌الناس، حجاب و... می‌دانند و برای مراسمات مذهبی اهمیت بسزایی قائل هستند؛ در این رابطه تفکیک قلمرو زنان و مردان، توجه به محافل مذهبی، محرمیت و... از جمله ساختارهای کالبدی است که مورد توجه بوده است.
- در نهایت ارزیابی کالبدی سکونتگاه‌های پهنه شمالی شهر تبریز با توجه به ساختارهای فوق نشان می‌دهد که الگوی کالبدی این مناطق بر چند مقوله کلیدی شامل «اهمیت حضورپذیری کودکان و ایجاد قرارگاه‌های اجتماعی در محله»، «لزوم انعطاف‌پذیری و تطبیق‌پذیری کالبد»، «بسط‌پذیری کالبدی در سکونت گسترده»، «ادغام‌پذیری فضای زیستی و کار» و «زیست‌پذیری فضای باز در تأمین برونگرایی» و «تأکید بر محرمیت و ارزش‌های مذهبی» دلالت دارند که می‌توانند به عنوان راهبرد عملی برای بهسازی این مناطق مورد استفاده قرار گیرند.
- قدردانی:** این مقاله برگرفته از پایان نامه دکتری نویسنده مربوطه در زمینه معماری اسلامی است که تحت نظارت نویسنده دوم در دانشگاه هنر اسلامی تبریز (ایران) و حمایت معنوی و مالی صندوق حمایت از پژوهشگران و فناوران کشور (INSF) انجام شد.

References:

- Adler, A. (1956). *The Individual Psychology of Alfred Adler*. New York: Basic Books Inc.
- Annabestani, A., Akbari, M. (2012). Evaluation of master plans and its role in physical development from the perspective of villagers. *Journal of Human Geography Research*, 93-110.
- Baradarn, M., et al. (2017). Marginalization: A sociological analysis of social issues, housing policies, and the informal phenomenon. *A Study of Social Issues in Iran*, 209-231.
- Barati, N., Kakavand, R. (2013). Comparative evaluation of the quality of urban living environment with emphasis on the mental image of citizens, case studies: Qazvin city. *Journal of Fine Arts*, 18(3), 25-32.
- Bourdieu, P. (1984). *Distinction: A Social Critique of the Judgment of Taste*. Rutledge.
- Bourdieu, P. (1986). *The forms of capital*. *Cultural theory: An anthology*, 81-93.
- Canter, D. (1971). *the psychology of place*. London: the architectural press.
- Ebrahimzadeh, A., Seidi, M. (2012). An analysis of informal settlement and determining the impact factor of factors using the path analysis model; Case study of

- Javaheripour, M. (2003). Socio-economic construction of informal housing - Tehran. Tehran: University of Social Welfare and Rehabilitation Sciences Publications.
- Kiddle, G. (2010). Perceived security of tenure and housing consolidation in informal settlements: Case studies from urban Fiji. *Pacific Economic Bulletin*, 25(3), 193-214.
- Leo, H., et al. (1998). Youth Lifestyles and Society: A Class Issue. *childhood, sega Journal*, 5(2), 133-150.
- Manzo, L., Perkins, D. (2006). Neighborhood attachment place of importance the: ground common a development and participation community t. *Journal of Planning Literature*, 20, 335-350.
- Mckee, J. (1969). *Introduction to Sociology*. Holt Rinehart & Winston Inc.
- Mohammadzadeh, R., Bakhshudeh, s. (2012). An Introduction to the Reproduction of Residential Spaces in Marginal Areas: A Case Study of Tabriz Flood Area. *Journal of Geography and Planning*, 233-273.
- Payton, M. (2003). Influence of Place Attachment and Social Capital on Civic Action: A Study at Sherburne National Wildlife Refuge. University of Minnesota.
- Piran, P. (1997). Sociological analysis of urban housing in Iran: Informal housing. *Letter of the Iranian Sociological Association*, 27-47.
- Rafiyan, M. (2003). Empowerment project for informal settlements in Bandar Abbas with a holistic view. Tehran: Ministry of Housing and Urban Development.
- Rapoport, A. (2005). Meaning of constructed environment: an approach in non-verbal communication. (F. Habib, Trans.) Tehran: Urban Planning and Processing Publications.
- Rapoport, A. (1988). Levels of meaning in the built environment. In F. Poyatos, *Cross-cultural perspectives in nonverbal communication* (pp. 317-336). Toronto.
- Rezaei, M., et al. (2015). Evaluation and analysis of the social dimensions of marginalization in urban areas. *Geographical Quarterly of the Land*, 57-75.
- Sarvestani, P. (1997). *Marginalization and security in the collection of articles on development and public security*. Tehran: Ministry of Interior.
- Shamai, S., et al. (2012). From Home to Community and Settlement: Sense of Place in Different Scales. *Stud Home Com Sci*, 6(3), 153-163.
- ShariatiManesh, M. (2015). Investigating the effect of marginalization on the sense of social security of the citizens of. *Bi-Quarterly Journal of Participation and Social Development*, 42-61.
- Sheykhi, M. (2002). The process of formation and transformation of car settlements around the metropolis of Tehran: a case study of Islamshahr. *seven cities*. 36-51, (1)8,
- Sheykhi, M., et al. (2015). A comparative study of the sense of spatial belonging in formal settlements. *Social Science Quarterly*, 69, 45-73.
- Sioberg, L., Engelberg, E. (2005). *Lifestyles and Consumer Behavior*. center for risk research.
- Suttles, G. (1974). *The Social Order of the Slum: Ethnicity and Territory in the Inner City*. Chicago: University of Chicago Press.
- Tabatabai, S. (1988). *Principles of Philosophy and Method of Realism*. Tehran: Sadra.
- Weber, M. (1947). *The Theory of Social and Economic Organization*. New York: Oxford University Press.
- Winayantia, L., & Lang, H. (2004). Provision of urban services in an informal settlement: a case study of Kampung Penas Tanggul. *Habitat International*, 28, 41-65.
- Young, M., Willmott, P. (1957). *Family and Kinship in East London*. London: Routledge and Keegan Paul.
- Zanganeh, Y., et al. (2014). The Impact of Spatial Belonging and Social Capital and Participatory Improvement of Old Neighborhoods: A Case Study of Sabzevar. *Journal of Urban Research and Planning*, 19.
- Zista Architectural and Urban Consulting Engineers. (2004). *Tabriz Marginalization Studies Plan*, Ministry of Housing and Urban Development. East Azerbaijan Province: Housing and Urban Development Organization.

نحوه ارجاع به مقاله:

سلیمانی، مریم؛ قره‌بگلو، مینو؛ (۱۴۰۰) ارزیابی کالبد سکونتگاه‌های خودانگیخته در پیوند با ساختار زندگی ساکنین (نمونه مورد مطالعه: سکونتگاه‌های پهنه شمالی شهر تبریز)، مطالعات شهری، 10 (40)، 119-132. doi: 10.34785/J011.2021.115/Jms.2021.132

Copyrights:

Copyright for this article is retained by the author(s), with publication rights granted to Motaleate Shahri. This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0>), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

